

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ В УПРАВЛІННІ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Проведено історичний аналіз підходів дослідників до розробки концепцій інформаційного забезпечення управління вартістю підприємства на основі удосконалення системи бухгалтерського обліку.

Ключові слова: система бухгалтерського обліку, вартість підприємства, система управління вартістю підприємства.

У сучасних умовах розвитку національної системи бухгалтерського обліку наявна облікова технологія не дозволяє забезпечувати потреби користувачів в інформації про ринкову вартість підприємства. З метою вирішення цієї проблеми окремими вітчизняними і зарубіжними дослідниками розробляються авторські концепції інформаційного забезпечення управління вартістю підприємства, які передбачають необхідність внесення певних змін і удосконалень в чинну облікову систему.

На нашу думку, застосування такого підходу є єдиним можливим варіантом побудови адекватної системи облікового забезпечення. Для реалізації такого підходу обов'язково слід проаналізувати наявні концепції, що дозволить виявити загальні підходи до побудови такої системи і уникнути недоліків, з якими зіштовхнулись розробники, що намагались трансформувати систему бухгалтерського обліку відповідно до потреб вартісно-орієнтованого управління.

Питаннями удосконалення системи бухгалтерського обліку з метою управління вартістю підприємства цікавились такі вітчизняні дослідники, як М. І. Бондар, І. І. Бродська, С. Ф. Голов, Л. А. Костирко, О. А. Лаговська, В. М. Костюченко, О. А. Сарапіна, М. Г. Чумаченко, І. Й. Яремко та ін.

Мета дослідження полягає в проведенні аналізу історичного розвитку бухгалтерських концепцій інформаційного забезпечення управління вартістю підприємства.

Застосування підходу, який передбачає необхідність удосконалення системи обліку відповідно до потреб управління, що здійснює управління вартістю підприємства, не є науковим відкриттям в сфері бухгалтерського обліку. Його, починаючи із 70-х рр. ХХ ст., широко використовують зарубіжні дослідники.

Для заповнення існуючого "інформаційного вакууму" між попитом на інформацію про вартість підприємства з боку учасників ринку капіталу та можливостями бухгалтерського обліку було створено декілька десятків обліково-орієнтованих моделей. Розглянемо в історичній ретроспективі ті з них, що здійснили значний вплив на формування і розвиток концепції вартісно-орієнтованого бухгалтерського обліку.

Якщо концепція вартісно-орієнтованого

менеджменту ("value-based management") з'явилась у 80-х рр. ХХ ст. в США, то перша концепція вартісно-орієнтованого бухгалтерського обліку з'явилась дещо раніше – у 70-х рр. ХХ ст. – та стала передумовою появи першої.

Поява першої спроби розробки концепції звітності про вартість підприємства була відповіддю на гострі дебати, що точились у міжнародній бухгалтерській літературі. Популярність такого підходу почала зростати в більшості європейських країн з 70-х рр. ХХ ст. Проблема отримала широке обговорення, зокрема, у Великобританії, оскільки на необхідність її вирішення звертали увагу не лише вчені зі сфери бухгалтерського обліку, а й професійні бухгалтерські організації. Причиною розвитку цієї концепції саме у Великобританії було те, що в цій країні вперше широкого розвитку набула концепція справедливої вартості, яка задовольняла інтереси всіх учасників, зацікавлених у формуванні вартості об'єктів (активів, капіталу, зобов'язань) на основі бухгалтерських даних.

У 1975 р. було опубліковано "Корпоративний звіт" – дискусійний документ, виданий Комітетом із розробки стандартів Великобританії. Одним із його пунктів були рекомендації із впровадження звітності про додану вартість, яка відображала наявні у підприємства переваги, що виникають у результаті дій управлінців і працівників підприємства, вкладників капіталу, держави та ін. [11, с. 2].

Пропозиції розробників звіту сприймалися позитивно, і у 1977 р. британським урядом було опубліковано урядовий документ "Майбутнє звітності компаній", що розкривало особливості складання звітів про додану вартість підприємства. Значну увагу на цей документ звернули британські профспілки, які побачили в ньому можливість і підставу для перегляду рівня заробітних плат працівників підприємств. Тому застосування концепції доданої вартості в бухгалтерському обліку та у фінансовій звітності одержала значну підтримку з боку уряду і серед представників науковців у сфері обліку. У результаті таких подій концепція доданої вартості була розглянута і викладена у вигляді спеціальних звітів Інституту та дипломованих бухгалтерів Англії та Уельсу, Інституту дипломованих бухгалтерів Шотландії та іншими професійними організаціями.

Розвиток напрацювань відносно концепції доданої

вартості в теорії бухгалтерського обліку призвів до її широкого використання в практичній діяльності великих компаній. Як зазначають С. Дж. Грей та К. Т. Маундерс, в окремі періоди у 1980-х рр. звіти про додану вартість публікувались більше ніж 30% великих британських компаній [7, с. 12]. Однак така тенденція мала локальний британський характер та не набула поширення в інших країнах, зокрема в США.

Проте з часом, вже у 1990-х рр., певна увага на складання звітності про додану вартість зверталася європейськими компаніями. За результатами проведеного у 1993 р. А. Халлером та Г. Столови дослідження [8, с. 9] було встановлено, що із 100 найбільших німецьких та французьких компаній-груп звітність про додану вартість складають 19% французьких і 26% німецьких компаній.

На основі аналізу публічної звітності вітчизняних підприємств, розміщеної в мережі Інтернет, нами було встановлено, що українськими підприємствами звіти про додану вартість не складаються та не оприлюднюються.

На сьогодні є значна кількість розробок облікових моделей, що базуються на основі застосування концепції доданої вартості. Тобто існує загальна концепція економічної доданої вартості, на основі якої різними авторами побудовано цілу групу підсистем бухгалтерського обліку як спеціальних надбудов до чинної системи бухгалтерського обліку, які дозволяють певним чином розраховувати економічну додану вартість. Усі вони мають загальну мету, що полягає у вимірюванні доданої вартості акціонерів компанії. Для її встановлення здійснюється віднімання витрат на капітал від чистих грошових надходжень підприємства. Такий підхід передбачає, що плата за використання власного і позикового капіталу повинна розглядатись як звичайні витрати. Основним показником, що повинен фігурувати в таких моделях, є чистий прибуток або додана вартість, що розраховується в результаті віднімання таких витрат.

Історичною передумовою виникнення концепції доданої вартості є розробки англійських економістів Р. Гамільтона (1777 р.) та А. Маршала (1890 р.), які зазначали: для того, щоб фірма створювала багатство, вона повинна заробляти більше, ніж вона витрачає на використання залученого та власного капіталу [5, с. 303], а також "теорія економічного кола" відомого французького економіста Ф. Кене, яка використовувалась при розробці "Tableau Économique" у 1760 р. [8, с. 9]. Пропозиції Ф. Кене надалі були впроваджені в систему національної економічної статистики у Німеччині та Франції, де економічна додана вартість стала індикатором економічного розвитку порівняно з іншими країнами.

Однією із найбільш популярних бухгалтерських моделей для управління вартістю підприємства, що базуються на основі розрахунку доданої вартості, є облікова модель "Економічна додана вартість" – "Economic Value Added" (EVA™), розроблена представниками компанії "Stern Stewart & Company". У її основу покладено використання залишкового доходу замість доходів чи грошових потоків, що вникають у результаті здійснення господарських операцій, для вимірювання внутрішнього та зовнішнього вигляду підприємства.

Причиною побудови EVA™, на думку розробників, є те, що доходи, доходи в розрахунку на одну акцію, рентабельність капіталу, темпи зростання доходів

підприємства, тобто стандартні підходи вимірювання ефективності функціонування підприємства, що базуються на використанні облікової інформації, не забезпечують вимірювання результатів функціонування корпоративних підприємств. Наприклад, у 1995 р. представник компанії "Стерн Стюарт", рекламуючи запатентовану ним торгіву марку EVA™, зазначав, що саме EVA™ визначає вартість цінних паперів на фондовому ринку [12, с. 20].

Слід наголосити, що використання в практичній діяльності підприємства облікової моделі EVA™ не дозволяє визначити ринкову вартість підприємства або наблизити облікову вартість до ринкової. Її застосування лише дозволяє встановити взаємозв'язок між економічною доданою вартістю, що розраховується як різниця між традиційними доходами та витратами на залучення капіталу, із ринковою вартістю підприємства. Внаслідок чого економічна додана вартість, яка розраховується на основі даних системи бухгалтерського обліку, виступає індикатором ринкової вартості підприємства.

Отже, система бухгалтерського обліку, надаючи інформацію про економічну додану вартість, дозволяє створити передумови для управління вартістю підприємства. Для цього необхідно визначити перелік факторів, від яких залежить економічна додана вартість, та забезпечити надання інформації про них за допомогою системи бухгалтерського обліку суб'єктам, що здійснюють управління вартістю підприємства.

Серед українських дослідників питанням впровадження концепції економічної доданої вартості для оцінки діяльності групи підприємств присвячувала увагу д. е. н. В. М. Костюченко [3, с. 425-444], якою було виділено структуру EVA балансу, та проф. С. Ф. Голов [2, с. 365], що визначив відмінність бухгалтерського та економічного підходу до прибутку на основі застосування концепції EVA.

Ще одним варіантом реалізації концепції економічної доданої вартості є облікова модель "Бухгалтерський облік для майбутнього" ("Accounting for the future" – (AFTF)), автором якої є проф. Н. Хамфрі [9]. Ця облікова модель розроблена з метою удосконалення чинної системи бухгалтерського обліку, що базується на основі американських стандартів GAAP. Основною метою її створення є надання інформації про вартість підприємства зацікавленим користувачам, що спирається не лише на використання даних ретроспективного характеру, а й прогнозних даних, що враховують майбутні грошові надходження підприємства.

Основним об'єктом, на який спрямовано увагу AFTF, є майбутні грошові потоки, які визначаються на основі ретроспективних даних підприємства за останні 5 років. Оскільки ця облікова модель базується на основі концепції економічної доданої вартості, то в якості ставки дисконтування для розрахунку перспективних грошових потоків використовуються витрати на залучення власного та позикового капіталу підприємства.

Основною перевагою облікової моделі AFTF є її достатньо проста побудова та зручність застосування в практичній діяльності підприємств. Зокрема, як зазначає С. Ф. Голов, для реалізації моделі EVA™ розробниками було запропоновано близько 160 поправок до статей балансу і звіту про фінансові

результати [2, с. 365]. Модель AFTF, на відміну від EVA™, є розширенням чинної системи обліку, яка спирається на прийняту в наявній моделі обліку (американських GAAP) концепцію грошових потоків та господарської одиниці.

Вказана модель розроблена як спеціальний інструмент для формування бухгалтерської фінансової звітності про вартість підприємства на основі використання техніки бюджетування капіталу підприємства. Вона надає максимально можливу наближену до ринкової інформацію про вартість підприємства.

Облікова модель "Інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості" – "Value added intellectual coefficient" (VAIC), розроблена А. Пулічем у 2000 р. [10], є системою індикаторів для вимірювання доданої вартості, що генерується інтелектуальним капіталом підприємства. В основу розробки цієї моделі покладена гіпотеза, що додана вартість є основним індикатором трансформації нематеріальних активів у ринкові активи підприємства.

Модель VAIC дозволяє визначити ефективність використання матеріальних та нематеріальних активів через процес створення вартості підприємства. Модель використовує ретроспективні дані із системи бухгалтерського обліку, що побудовані на основі міжнародних стандартів фінансової звітності, про об'єкти, які є основними при створенні вартості підприємства – фінансовий, людський та структурний капітал.

Інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості розраховується на основі наступної формули:

$$ІКДВ = КЕЛК + КЕСК + КЕЗК, \quad (1)$$

де ІКДВ – інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості

КЕЛК – коефіцієнт ефективності людського капіталу;

КЕСК – коефіцієнт ефективності структурного капіталу;

КЕЗК – коефіцієнт ефективності залученого капіталу.

Якщо в результаті розрахунку коефіцієнту ІКДВ його значення є меншим за 1, то компанія не створює доданої вартості, а лише руйнує раніше створену. Коли значення коефіцієнту є більшим за 1, то це означає, що підприємство працює ефективно.

Як модель, в основі якої покладено концепцію економічної доданої вартості, VAIC враховує витрати, понесені на залучення капіталу підприємством, що безпосередньо виявляється через включення до розрахунку показника ІКДВ такої складової, як КЕЗК.

Застосування моделі VAIC у системі бухгалтерського обліку не дозволяє забезпечити надання інформації про вартість підприємства, однак уможливує виокремлення основних факторів, що впливають на її створення – людський та структурний капітал. Створивши необхідне облікове забезпечення, що дозволить управляти цими факторами на підприємстві, можна забезпечити підвищення ефективності управління вартістю підприємства.

Окрім вищезгаданих облікових моделей, що базуються на основі концепції економічної доданої вартості, в науковій літературі з бухгалтерського обліку також пропонуються моделі, які розкривають взаємозв'язок доданої вартості з інтелектуальним капіталом підприємства – "Розрахункова нематеріальна вартість" ("Calculated intangible value")

Т. Стюарта (1997 р.) та "Доходи капіталу знань" ("Knowledge capital earnings") Б. Лева (2001 р.). Основним їх недоліком у визначенні вартості підприємства, на нашу думку, є їх орієнтація лише на інтелектуальний капітал, без урахування інших факторів. Ці моделі базуються на основі використання облікових даних. Однак наявна система обліку не дозволяє надавати інформацію про весь інтелектуальний капітал підприємства, що є основною причиною неможливості їх застосування у вітчизняній практиці з метою підвищення ефективності управління вартістю підприємства.

Окрім поширених підходів зарубіжних дослідників останнім часом з'являються пропозиції українських та російських науковців.

Зокрема російським дослідником А. І. Шигаєвим [4, с. 28] розроблено систему обліково-аналітичного забезпечення вартісно-орієнтованого управління. У межах цієї системи автором розроблена система актуарного обліку, що базується на виділенні бухгалтерських рахунків для обліку економічних ресурсів та вимог до них, рахунків сукупного фінансового результату, рахунків вільних грошових потоків, рахунків економічної вартості, позабалансових рахунків для обліку еколого-соціальних аспектів діяльності підприємств. Застосування такої системи в практичній діяльності дозволяє задовольнити інформаційні потреби внутрішніх та зовнішніх користувачів при управлінні процесами створення економічної вартості і майбутньої результативності діяльності підприємств.

Українською дослідницею І. І. Бродською [1, с. 11] була розроблена обліково-аналітична модель формування інформаційного забезпечення процесу оцінки вартості підприємства. В її основі лежать два основних джерела одержання доходу, що зумовлені стадією життєвого циклу підприємства: дохід від діяльності підприємства, що функціонує (на стадії зародження, зростання, зрілості); дохід від продажу активів підприємства, яке перебуває на стадії занепаду, ліквідації, або в разі придбання для перепродажу. Автором розроблено комбіновану методичку оцінки вартості підприємства, що передбачає застосування доходного та майнового підходів.

Провівши аналіз перелічених підходів до удосконалення системи інформаційного забезпечення управління вартістю підприємства ("Економічна додана вартість" (компанія "Stern Stewart"), "Бухгалтерський облік для майбутнього" (Н. Хамфрі), "Інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості" (А. Пуліч), "Розрахункова нематеріальна вартість" (Т. Стюарт), "Доходи капіталу знань" (Б. Лев), "Вартісно-орієнтована система обліку" (А. І. Шигаєв), "Обліково-аналітична модель" (І. І. Бродська)), визначено:

Всі вищенаведені підходи, на основі яких розроблено обліково-орієнтовані моделі визначення вартості підприємства, повністю або здебільшого базуються на використанні інформації, що генерується системою бухгалтерського обліку. Це є ще одним із доказів необхідності побудови системи інформаційного забезпечення управління вартістю підприємства на базі облікової інформації із залученням інформації з інших джерел. Жодна інша інформаційна система (система фінансового менеджменту, система стратегічного обліку,

маркетингова інформаційна система тощо), окрім облікової, не може виступати альтернативним базисом для розробки інформаційного забезпечення управління вартістю підприємства;

Оцінка вартості підприємства здійснюється не на підставі поелементної оцінки активів і зобов'язань підприємства, а передбачає проведення розрахунку різних потоків доходів або грошових коштів, порівняння темпів приросту різних статей доходів, витрат і статей балансу, співвідношення їх значень. Це зумовлює необхідність побудови такого підходу до оцінки вартості підприємства на основі облікової інформації, який би враховував майбутні очікування ринку, а не ґрунтувався на удосконаленні механізму історичної оцінки, що на сьогодні застосовується в національній системі бухгалтерського обліку і реалізована в П(С)БО. Унаслідок цього визначальної ролі набуває не встановлення вартості чистих активів на основі їх історичної вартості, а показники, що відображають зміни вартості підприємства – виручка, прибуток та похідні від них показники, що можуть виступати основою для прогнозування діяльності підприємства;

Одним із найважливіших інструментів приведення системи обліку до вимог вартісно-орієнтованого управління є удосконалення механізму облікової політики. Це пов'язано з тим, що більш точно вартість підприємства може бути визначена лише в тому випадку, коли підприємство проводить прозору з позиції ринку облікову політику. Тобто коли більш точно визначатиметься вартість його ресурсів і зобов'язань шляхом обрання тих методів оцінки, які більшою мірою відповідають ситуації, що виникла на ринку. З іншого боку, наявність достовірної інформації про облікову політику підприємства як складової системи корпоративного управління, стає для учасників ринку умовою стабільності діяльності підприємства та загалом може сприяти підвищенню його вартості;

Розробка і удосконалення системи бухгалтерського обліку з метою надання необхідної інформації про вартість підприємства зумовлює необхідність уточнення принципів бухгалтерського обліку, проведення їх розмежування за різними рівнями ієрархії. Визначальним принципом у такій вартісно-орієнтованій системі обліку, на нашу думку, повинен бути принцип доречності (релевантності). Внесення цього нового принципу, що на сьогодні відсутній у чинному законодавстві, дозволить таким чином уточнити існуючі принципи бухгалтерського обліку, зокрема принцип історичної (фактичної) собівартості, принцип безперервності, щоб вони відповідали вимогам вартісно-орієнтованого управління підприємством;

Використання кожного із вищезгаданих підходів змінює набір класичних завдань, що висуваються перед бухгалтерським обліком як системою, що генерує інформацію для прийняття управлінських рішень. Як наслідок, виникає необхідність уточнення мети бухгалтерського обліку в частині надання необхідної інформації про вартість підприємства. Прийняття цієї пропозиції означає, що бухгалтерська звітність повинна бути сфокусована на наданні більш точної інформації про результати діяльності підприємства, які визначають його вартість, ніж на його майновому стані. Як наслідок, у наукових дослідженнях у сфері бухгалтерської

звітності повинні відбутись такі зміни: 1) основна увага наукових досліджень повинна зміститись із бухгалтерського балансу на звітність про фінансові результати (прибутки та збитки); 2) слід зосередитись на розробці перспективних, прогнозних і стратегічних бухгалтерських звітів, які б надавали інформацію фінансового і нефінансового характеру про фактори, що впливають на довгострокові процеси генерування і прирощення вартості підприємства для внутрішніх та зовнішніх користувачів.

Список літератури

1. Бродська, І. І. Обліково-аналітичне забезпечення оцінки вартості підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" [Текст] / Бродська Ірина Іванівна. – Київ, 2008. – 21 с.
2. Голов, С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку [Текст] : монографія / С. Ф. Голов. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 522 с.
3. Костюченко, В. М. Консолідована фінансова звітність: міжнародний досвід та практика України [Текст] : навчально-практичний посібник / В. М. Костюченко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 528 с.
4. Шигаев, А. И. Учетно-аналитическое обеспечение стоимостно-ориентированного управления коммерческими организациями: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. д.э.н.: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика" / Шигаев Антон Иванович. – Казань, 2011. – 46 с.
5. Biddle, G. C. Does EVA_tm beat earnings? Evidence on associations with stock returns and firm values [Text] / Gary C. Biddle, Robert M. Bowen, James S. Wallace // Journal of Accounting and Economics. – 1997. № 24. – P. 301-336.
6. Global investor opinion survey ("McKinsey", 2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mckinsey.com/practices/corporategovernance>.
7. Gray, S. J. Value Added Reporting: Uses and Measurement [Text] / S. J. Gray, K. T. Maunders // The Association of Certified Accountants. – London, 1980. – 34 p.
8. Haller, A. Value added in financial accounting a comparative study between Germany and France [Text] / Axel Haller, Hervé Stolowy // Presentation at the Annual Congress of the European Accounting Association. – Birmingham, May 10-12, 1995. – P. 1-51.
9. Humphrey, N. The AIMR and AFTF [Електронний ресурс] / Nash Humphrey. – Режим доступу: http://home.sprintmail.com/~humphreynash/The_AIMR_and_AFTF.htm
10. Pulic, A. VAIC – An accounting tool for IC management [Text] / A. Pulic // International Journal of Technology management. – 2000. – № 5/6/7/8. – P. 702-714.
11. Riahi-Belkaoui, A. Value added reporting and research: state of art [Text] / Ahmed Riahi-Belkaoui. – Greenwood Publishing Group, 1999. – 187 p.
12. Stern Stewart advertising [Text] // Harvard Business Review. – 1995. – November-December. – P. 20.

РЕЗЮМЕ

Корягин Максим

Аспекти розвитку бухгалтерських концепцій в управленні стоимостью підприємства

Проведен історический аналіз підходів дослідників к розробке концепцій інформаційного забезпечення управління стоимостью підприємства на основе совершенствования системы бухгалтерского учета.

RESUME

Koryagin Maksym

Historical aspects of development of accounting concepts in enterprise's management cost

Historical analysis of researchers approaches to the development of the concepts of information management software value on the basis of improving the accounting system is performed.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2012 р.